

FARVÄL

TEXT JAN GARNERT

Den 1 september 2009 inleddes utfasningen av glödlampan.

Jan Garnert, etnolog och forskare i projektet Ljusår vid Stockholms stadsmuseum, menar att glödlampan en gång revolutionerade människors tillvaro och sedan aldrig förlorade sin ställning som ljuskällan framför andra i svenska hem.

till glödlampan

» För snart 100 år sedan tändes glödlampor överallt. Så klart hade ingen lampa tidigare lyst i hemmen och glödlampan blev tveklöst århundradets belysning. Men nu är slutet nära. EU:s ekodesigndirektiv började gälla den 1 september och nu får klara glödlampor på över 100 watt inte längre tillverkas eller importeras. För samtliga matta glödlampor gäller samma villkor. De närmaste åren skärps EU:s regler och vid mitten av 2010-talet lyser av allt att döma inga glödlampor längre i hemmen.

Förändringen kommer märkas mer i Sverige och Norden än på många andra håll i Europa. Vi nordbor har tagit den matta glödlampan

med dess milda ljus till oss. Nästan 90 procent av alla glödlampor som vi tänder var så sent som tidigare i år matta och de flesta av dem på 40 eller 60 watt. I exempelvis Spanien är det däremot klara lampor och 100 watt som gäller.

FLER LYSRÖR KRING MEDELHAVET

Kring Medelhavet används också långt fler lysrör än här hemma. I nordligaste Europa har vi därtill mindre dagsljus och långa nätter från höst till vår. Därför kommer svenska hem påtagligt känna av EU:s ekodesigndirektiv.

Varför fortsatte glödlampan att

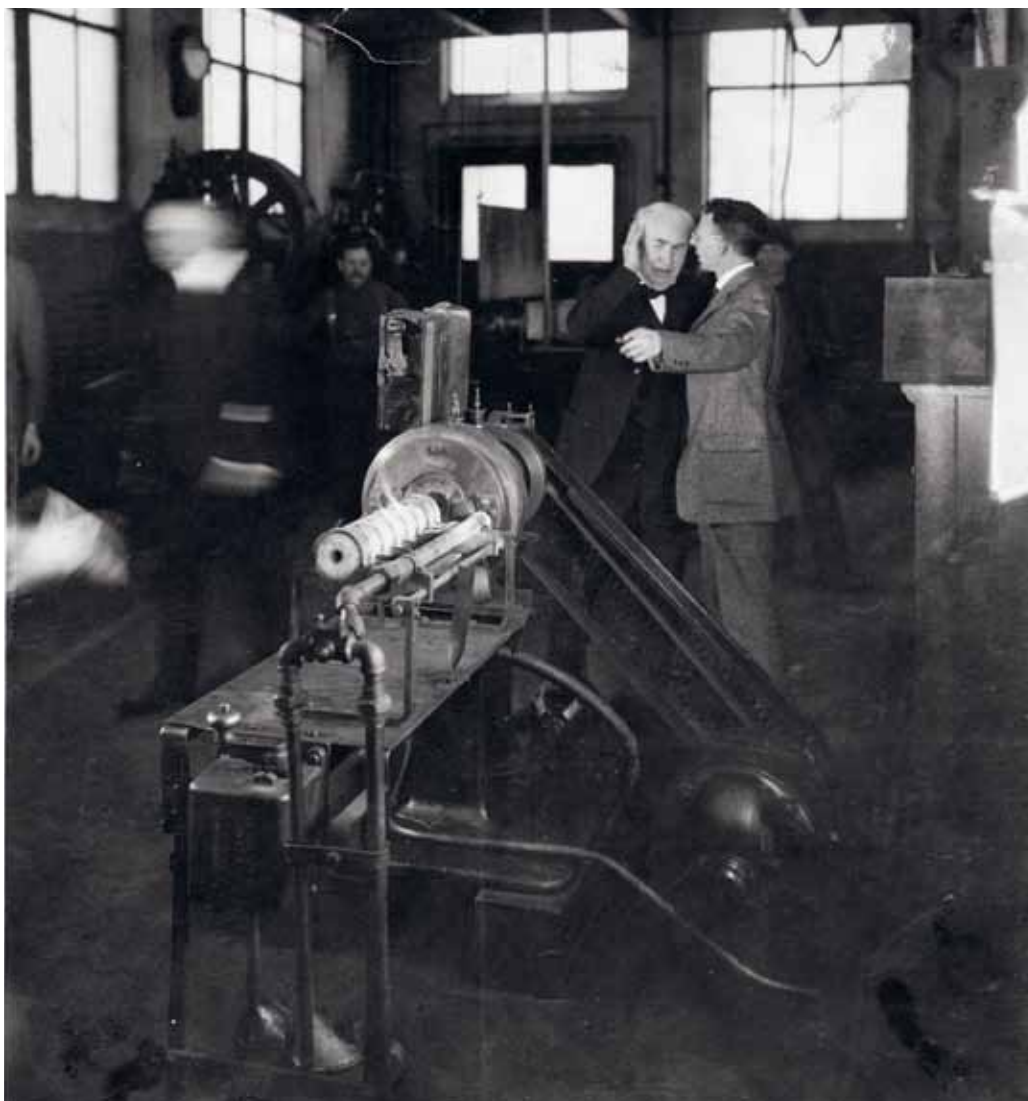
lysa som lampan framför andra i Sverige, så många moderna ljuskällor till trots? En del av svaret bör sökas i glödlampans kulturhistoria. Två samverkande händelser ändrade under några dramatiska år på belysningshistorien. Den initiala händelsen var teknisk.

Från slutet av 1860-talet till början av 1900-talet var Sverige fotogenlampans land. Det fanns visserligen glödlampor redan på 1870-talet men de första lamporna lyste svagt. Kruxet var koltråden i lamporna som bara glödde gulrött när den elektriska strömmen kopplades på. Lamporna var dessutom dyra. Men med uppfinningen av glöd- »

snåla
inte
med
watten

tag
ljusstarka

OSRAM

EDISON OCH COOLIDGE.
William Coolidge visar Thomas Edison tillverkningen av volframtråd i General Electric's fabriker i Schenectady, NY. Det unika fotot togs i maj 1922.

» lampor med metalltråd av volfram fanns förutsättningar för en ljusrevolution.

De nya glödlamporna var hållbara, billiga och lyste med en helt annan ljusstyrka och lyster än gamla koltrådslampor. Den tunna tråden av volfram i sin glaskula hade kort sagt den tekniska potentialen att göra skillnaden mellan dunkla kvällar i det förflutna och en betydligt ljusare framtid. Med den glödlampan började moderniteten, belysningsmässigt. Året var 1910 och uppfinnaren William D. Coolidge.

När tekniska innovationer av samma dignitet som metalltrådslampan vinner social spridning kan levnadsvanor och livskvaliteter förändras. Så blev det förhållandevis tidigt i Sverige, mycket beroende på

första världskriget och den i krigets spår växande bristen på allt som måste importeras, bland annat oljan till fotogenlamporna.

Kriget lade ett stort mörker över landet och alternativet till att sitta i skumrask var att försöka få elektriskt. Överallt där det rinner åar, älvar eller rimligt flödande bäckar byggdes därför kraftstationer och drogs elektriska ledningar till byar och samhällen. På landsbygden med dess ofta nattsvarta utomhusvärld innebar något så enkelt som en elektrisk lampa på husknuten en avgörande förändring av den yttre verkligheten.

Kulturhistoriskt sett var det därför med metalltrådslampan och tack vare världskriget som det elektriska ljusets första århundrade tändes i Sverige, inte med Edisons glödlampa

på 1870-talet. Med elektriskt ljus i överflöd blev det också enklare välja sin egen dygnsrytm, mörkret låg inte längre i vägen. Allt detta innebar en dramatisk förändring för människan som biologiskt är bäst funtad för ett verksamt liv i dagsljus.

EN LAMPA I VARJE RUM

Än så länge skaffade sig de flesta inte mer än en glödlampa i taket i varje rum. Steget till förändrade vanor, alltså en ny ljuskultur, låg ändå nära tack vare glödlampan som kunde tändas på ett ögonblick men inte brann med eld eller var brandfarlig, som kunde lysa upp stora salar eller lysa svagt och som kunde placeras praktiskt taget var som helst – i taket, på golvet, vid ett bord, på väggen.

GLÖDLAMPOR OCH MODERN LJUSDESIGN.
Bild ur Ljuskulturs broschyr "God belysning i hemmet", 1954.

CHAPLINS FILM "STADENS LJUS" premiärvisades 1931, samma år som glödlampsfabriken Luma invigdes. Glödlampan slog igenom som gatubelysning redan på 1910-talet. Först på 1960-talet övertog kvicksilverlamporna huvudrollen som stadens ljus.

Det dröjde till framemot 1930- eller 1940-talet innan det blev vanligt att ha mer än en lampa i varje rum. Kanske inköptes då en extra kökslampa, en skrivbordslampa eller en golvlampa att ställa intill en fåtölj och vid radion. 1930-talets moderna formgivning av belysningsarmaturer i kombination med nya kvällsvanor blev början till en ny ljuskultur samtidigt som glödlampor tändes som gatubelysning i allt fler städer.

Nya kvällsvanor på 1930-talet ska tolkas som att allt fler vant sig vid och börjat dra nytta av de nya möjligheter och villkor för det sociala livet som glödlampornas ljus innebar. Omställningen skedde parallellt med att det elektriska ljuset trivialiserades från sensation till oreflekterad all daglighet.

SKAPAR NYA MILJÖER

Den sociala förändringen förlöpte utan mycket larm eller många proklamationer och är ett skolexempel på det slags utbyggnad och förstärkning av människans sinnen som mediaforskaren Marshall McLuhan skrev om i sin klassiska bok "Media" från 1964. Det elektriska ljuset hör enligt McLuhan solklart till det slags teknologier som skapar nya miljöer för människan med tanke på "dess förmåga att omvandla varje struktur det genomtränger eller förenas med både i fråga om tid, rum, arbete och samhällsordning" (Media, 1964, i svensk översättning av Richard Matz, 1967, s. 58).

Det är i denna nya tekniska miljö som Jan Myrdal var litet barn på 1930-talet. I romanen "Barndom"

(1982) minns författaren hur han som femåring i hemmet på Kungsholmen i Stockholm ofta är vaken på natten och springer tyst för sig själv "i natt och mörker" genom våningen. Han tänder inga lampor och han "rör inte vid strömbrytarna". Ändå springer han i ljus eftersom rummet är som "uppfyllt av ett svalt ljus från gatan". I gatubelysningens sken ser han tydligt gatan, han ser träden och urskiljer enstaka nattvandrare.

Det var nästan alltid glödlampan som var det elektriska ljuset på 1930-talet. Visserligen tändes snart andra och nyare lampor, som lysrör, men glödlampan förblev i Sverige den belysning som lyste i hemmen, det var bara ljuskulturen som förändrades. Den gjorde det distinkt på »

» 1950-talet när det i folkhemmets materiella välfärd blev modernt att möblera med belysning. Ett tidens tecken var då armaturer som hänger lågt över soffbord. På 1960-talet blev begreppet punktbelysning trendigt.

VARFÖR INTE FLER LYSRÖR?

Först på 1970-talet blev lysrör vanliga i hemmen, men nästan bara i köket. Varför tändes inte fler lysrör? Spelade traditionen med glödlampor som belysning en roll för denna tvekan? Eller ogillade helt enkelt alldeles för många lysrörens ljuskvalitet? Man kunde annars tänka sig att det på 1970-talet fanns både nyfikenhet och positiva förväntningar inför ny, modern belysning. Det skulle i så fall vara i linje med att åtskillig ny teknik alltsedan 1950-talet lyfts över farstutröskeln och in i svenska hem. Men glödlampan, från 1910-talet, den lyste århundradet ut.

På senare tid har nya ljuskällor tillkommit, som lågvoltshalogen och lågenergilampor, men glödlampan

har hävdat sin ställning som mest tänd belysning. År 2009 kan man statistiskt sett räkna till 42 ljuskällor per hushåll i Sverige, en hög siffra i EU. Av dessa är antalet glödlampor i snitt 25 medan lysrör och andra slags lampor bara uppgår till 4–6 vardera. Och av glödlamporna i Sverige är alltså 90 procent matta lampor. Så såg upplysningen ut åtminstone fram till den 1 september.

Varför fanns glödlampan kvar så länge? Det enkla svaret är att den årtionde efter årtionde sågs som lampan med bäst ljuskvalitet, uppskattad av både hemmen och belysningsbranschen. Ofta påpekas också att vi föredrar glödlampor i Sverige och hela Norden eftersom vi lever på en mörk och kall del av vår planet. Just vi uppskattar särskilt mycket glödlampans varma ljus. Kanske bidrog fram till 1990-talet också låga elpriser till att vi sorglöst kunde låta den mer energikrävande glödlampan lysa.

Inget entydigt svar finns. Vad vi

däremot vet är att det inte blir mer än knappt 100 år med glödlampan. Vi vet också att halogenglödlampor och lysrörslampor ersätter glödlampan, längre fram LED.

LJUSKÄLLAN I CENTRUM

EU:s ekodesigndirektiv har lett till att var och varannan svensk den här hösten pratar om belysning och då med själva ljuskällan, ljusets hjärta, i centrum för diskussionen, inte belysningsarmaturerna. Så har det knappt varit sedan 1910-talet och övergången från fotogen till glödlampa. Möjligen kommer intresset för ljuskällorna leda till kvalitetsnyfikenhet på samma vis som många idag lustfyllt intresserar sig för matens råvaror, smakkvaliteter och estetik. I så fall väntar en spännande tid när Sverige nytänder. □

Fotnot: En tidigare version av artikeln publicerades av tidningen Fokus den 21 augusti 2009, då under rubriken "I nytt ljus".

annonsplats